
Ivan
ROGIĆ

RAZVOJNI HORIZONT
GLAVNIH AKTERA U
SREDNJIM HRVATSKIM
GRADOVIMA

DVIJE NATUKNICE O SLOŽENICI “SREDNJI GRAD”

Značenje složenice “srednji grad” ne iscrpljuje se isključivo u kvantitativnim sastavnicama. Složenicom se, očito, prvo upućuje u skupinu gradova koja je, na zamišljenoj ljestvici, jednako udaljena od skupine gradova na oba ruba ljestvice: od skupine velikih gradova i od skupine malih gradova. Iako atributi veliki/srednji/mali ističu dojam da je riječ o kvantitativnoj klasifikaciji, dojam nije točan. Naravno, u takvim se klasifikacijama računa s kvantitativnim parametrima. Ali, pri tomu, razumije se i da su atributi označitelji sa zamršenijim značenjem. Sukladno tomu, velegrad (veliki grad) nije navlastita zbilja samo po broju stanovnika i po površini nego i po brojnim obilježjima koja ga razlikuju kao i cjelovitu društvenu i ekologijsku tvorbu, i kao navlastitog društvenog aktera. Na isti zaključak upućuje i klasična urbanosociološka analiza (M. Weber, E. Durkheim). Na tragu te analize veliki je grad najmanje netočno odrediti složenicom “stroj modernizacije”. Isto tako, mali grad nije samo po broju stanovnika i zauzetoj površini mali; on je, također, i autonomni čuvar zavičajnosti. Na temelju predloženih naznaka lako je zaključiti da je srednji grad hibrid. Po dimenzijama nije ni veliki ni mali; po akterskoj osobnosti spoj je modernizacijske hladnoće i zavičajnog opreza. I nalazi u istraživačkoj arheologiji “middletowna” opravdavaju predloženi sažetak.

Želimo li posljedice prijašnjeg ulomka predočiti na posebnoj ljestvici, moramo je zamisliti kao kombinaciju rang-ljestvice i tipološke (nominalne) ljestvice. Kombinacija dopušta, premda grubo, istodobno kolikotno i tipološko diferenciranje gradova. To znači da sintagma implicira neke obvezujuće kvantitativne omjere i odnose, nužne da bi se naselje nazvalo “srednjim gradom”, ali i tipične prakse i mreže odnosa. Činjenica da se u svakom posebnom slučaju ne potvrđuju sve implikacije tipološke sheme još ne govori protiv njezine valjanosti. Više govori o, očekivanoj, nesukladnosti konstruirane sheme i empirijskog primjera.

Druga natuknica je ova: Ljestvica: veliki/srednji/mali grad neodvojiva je od urbane mreže na koju se primjenjuje. U stručnoj literaturi najčešće se tvrdi kako je srednji grad onaj u rasponu od približno 30 000–200 000 stanovnika. Primijeni li se taj stav mehanički na hrvatsku urbanu mrežu, dobiva se rezultat koji ima posve paradoksalnu posljedicu. Njime se uspješnije pojačavaju tipološke sličnosti među gradovima nego tipološke razlike (koje treba ustvrditi). To, zapravo, znači da je glavna tipološka shema, izrađena odvojeno od pojedine urbane mreže, a potom na nju primijenjena – besmislena. Mreže su, dakako, specifične i na dijakronijskoj i na sinkronijskoj ravnini. Zato je primjerena identifikacija mreže, kojoj analizirane skupine gradova pripadaju (ili su pripadale), analitički neodvojiva od konstruiranja ljestvice. Mreže su, poznato je, kristalizacije društvenih praksa ponajprije “dugog” i “srednjeg” trajanja. Njima se, dakle, izravno ulazi u obvezujuće kontekste pojedinih društava, ponajprije u one koje su oblikovali glavni akteri tih društava i njihova komunikacijska sposobnost.

DVOSTRUKI KORIJEN ANALITIČKOG INTERESA ZA “SREDNJI GRAD”

Prvi korijen analitičkog interesa je, dakako, teorijski. Svaka ambicioznija analiza odabrane urbane mreže obuhvaća sve uočene skupine gradova i radi na iscrpnoj predodžbi o njihovim obilježjima. Ta činjenica još ne implicira stav da su i svi rezultati dobiveni na taj način obvezujući. Ali ne dopušta ni zaključak da je takva analitička orijentacija bez koristi.

Drugi korijen analitičkog interesa za “srednji grad” je posljedica interesa za odabrani tip društvenog razvitka ili društvene preobrazbe. U kontekstu koji izazivlje takav interes, “srednji grad” se pretežito promatra kao provodnik/sredstvo usmjeravanja društvenog razvitka u odabranom smjeru. Posve je očito da se odabrani smjer najprije identificira nekim modelom teritorijalne prerazdiobe stanovništva, dobara, djelatnosti i tehničkih mreža. No, korisno je znati da se obično ne iscrpljuje tim popisom. Iz tradicije klasične urbanosociologijske analize baštinimo stav da su veći i veliki gradovi bez socijalne konkurencije u oblikovanju inovacijskih žarišta i motivacijskih sklopova koji stanovništvo, inače istih obilježja, dijele na produktivniji i kreativniji dio i na one druge. Sukladno tomu, teritorijalni model prerazdiobe stanovništva, dobara, djelatnosti i tehničkih mreža, u kojemu glavnu ulogu igraju veći i veliki gradovi, bit će i uspješniji podupirač akceleracije društvenog razvitka; dakle, odluka o poželjnom teritorijalnom

modelu implicira i odbir određena tipa razvitka. Ima li se na umu prije spomenuta činjenica da su gradovi, kao društveni akteri, tipološki različiti, implikacija nije neobična.

U *Strategiji prostornog uređenja Hrvatske* na više se mjesta zagovara stav da se razvitak hrvatskog društva, barem u horizontu do 2015., treba odlučnije nasloniti na hrvatske srednje gradove. Apstraktno promatran, stav može implicirati nekoliko posve različitih razvojnih polazišta; primjerice: hrvatsko društvo treba sporiji i postupniji razvitak, kakav se očekivano postiže u srednjim gradovima; ili: u hrvatskom društvu nema dostatno velikih gradova pa njihovu ulogu “stroja modernizacije” trebaju prihvatiti i odabrani srednji gradovi; ili: hrvatski veliki gradovi podlegli su latinoameričkoj urbanizaciji pa ne mogu učvrstiti uloge nacionalnih inovacijskih i motivacijskih središta, nego te uloge treba podijeliti i srednjim gradovima; ili: radi društvene i teritorijalne integracije Hrvatske potrebno je i veći broj srednjih gradova osposobiti za modernizaciju i akceleraciju razvitka svojstvenu većim gradovima.

Neovisno o tome koji se stav s liste predloženih drži najboljim tumačenjem polazišta u *Strategiji...*, očito je da svaki implicira specifično razvojno vrednovanje srednjih gradova. Tvrditi da je na djelu redukcija znanja i predožbe o njima nije opravdano. Svakom je iskusnom analitičaru očito da zahtijevano razvojno vrednovanje pojedinih tipova gradova pretpostavlja i opsežne i mnogostruke analize. Uzme li se u obzir cjelina *Strategije...*, najmanje je netočno reći da je isticanje važnosti srednjih gradova u budućem razvitku hrvatskog društva ponajprije potaknuto potrebom za teritorijalnom i društvenom integracijom te potrebom da se i veći broj srednjih gradova osposobi za modernizaciju i akceleraciju razvitka, zabilježenu, makar samo i fragmentarno, u većim hrvatskim gradovima.

Skicirana pretpostavka orijentira analizu izloženu na idućim stranicama. Cilj je analize naznačiti jesu li, i koliko, sadašnji glavni razvojni akteri u srednjim hrvatskim gradovima sposobni ostvarivati u *Strategiji...* sugerirani cilj. Analiza se oslanja na radnu definiciju srednjih hrvatskih gradova R. Zimmermanna (vidjeti rad u ovom svesku). Na popisu su 54 “srednja grada” u rasponu od (najvećeg) Zadra do (najmanjeg) Ludbrega.

CENTRIRANA NACIONALNA JAVNOST

Nacionalna javnost nije, dakako, neposredni razvojni akter srednjeg grada. Ali je, nedvojbeno, akter sposoban izazivati promjene koje utječu i na razvojnu sposobnost i na otpornost srednjih gradova. Sustavnih istraživanja stavova na-

cionalne javnosti prema srednjim gradovima, dakako, nema. Ali je moguće, na temelju nekoliko posebnih istraživanja, rekonstruirati osnovno.

(a) Najpoželjnijim gradom za život drži se, po pravilu, zavičajni grad, dakle grad u kojem upitanik živi i - nacionalna metropola, Zagreb. Zanimljivo su postoci onih koji, osim zavičajnog grada, ističu poželjnost (za život) kojeg drugog srednjeg grada.

(b) Iskustvo iz Domovinskog rata učvrstilo je kolektivno povjerenje u vrijednost većih i velikih gradova. Stav podupiru tri očite činjenice. Prvo, veći su gradovi pokazali i veću obrambenu sposobnost, dakle, bili su sigurnija mjesta. Skinu li se s popisa gradova okupiranih i razorenih 1991., Vukovar, Drniš, Petrinja, na popisu ostaju mali gradovi, mješovita naselja i sela. Drugo, u ratnim su se prilikama veći i veliki gradovi pokazali uspješnijim u ponudi "alternativnih" životnih šansa skupinama koje je rat ugrozio ili osiromašio. Treće, praktična organizacija povratka prognanih nakon 1995. nije stvorila na povratničkom području životne šanse koje bi uspješnije konkurirale onima ponuđenim u većim i velikim gradovima.

Na drugoj strani, hrvatska privatizacijska praksa u razdoblju 1993.-1998., bez primjerena institucionalnog nadzora, pojačala je nepovjerenje i u gradove kao u žarišta nezaposlenosti i demoralizacije. Budući da su, u prvom privatizacijskom valu, privatizirane brojne "radne organizacije", mahom u velikim i većim gradovima, ponajprije se mijenjala predodžba o njima kao o mjestima obećanja. No takva predodžba nije evoluirala u strukturno nepovjerenje u njihove razvojne (ne)sposobnosti. Oni su i dalje ostali u ulozi najprivlačnijih nacionalnih adresa.

Iznesenoj su tvrdnji potrebna dva dodatka. Premda se djelomično povjerenje u veće i velike gradove može protumačiti ustrajnošću aspiracijskih shema izgrađenih tijekom druge hrvatske modernizacije (u socijalističkom razdoblju), povjerenje nije bez pragmatične argumentacije. Hrvatski veći i veliki gradovi jednostavno uspješnije nego drugi množe mreže različitih "sivih" djelatnosti koje omogućuju djelomične nadoknade izgubljenih prihoda i povlastica. Njihov unutarnji socijalni i funkcionalni labirint, dakle, djeluje kao specifična razvojna prednost.

Praktično ponašanje novodoseljenih pokazuje da oni tu vrijednost i drže najvažnijom. Nju jasno dijele od predodžbe o poželjnom stambenom mjestu. Glavne stambene aspiracije imaju pravac uglavnom suprotan prijašnjim: one usmjeruju novodošle prema širim periferijskim područjima većih i velikih gradova. Takav položaj dopušta im rabiti grad kao labirintsku ponudu djelatnosti i mogućnosti,

na jednoj strani, i kao repliku zavičajnog stambenog mjesta, na drugoj. Teritorijalni je rezultat skiciranih aspiracija i praksa širenje periferijskih područja oko velikih i većih gradova. Ona se, postupno, pretvaraju u urbanističke i regulacijske obveze gradskih službi; na taj se način normativno neželjeno širenje grada potvrđuje kao odlučujući oblik njegove teritorijalne ekspanzije.

OPSESIVNE SLIKE KOMUNALNE JAVNOSTI

Komunalnu javnost konvencionalna urbana analiza drži važnim akterom u razvitku svih gradova s makar i fragmentarno očuvanim zavičajnim pamćenjem. Ona obuhvaća skup građanskih stavova, aspiracija i poticaja koji se odnose na gradski identitet, gradsku perspektivu i gradske prioritete u obnovi i razvitku. Nekoliko empirijskih istraživanja (vidjeti literaturu) s kojima raspoložemo ne dopuštaju posve nedvosmislene zaključke. Ali dobra su argumentacijska osnovica nekolikim orijentirajućim hipotezama.

Koliko je vidljivo, komunalnom javnošću srednjih hrvatskih gradova dominiraju četiri osnovne skupine stavova. (a) Stavovi kojima građani zagovaraju ili ističu vrijednost zavičajnih/ekologijskih vrijednosti u gradskoj svakidašnjici. (b) Stavovi kojima se ističe neraskidiva veza gradskog identiteta i graditeljske i kulturne baštine grada. (c) Stavovi kojima građani ističu da je grad (neprekidno) u uslužnom manjku. (d) Stavovi koji pojačavaju ocjenu da je grad zaslužio poželjnije djelatnosti (od postojećih) u kojima bi potvrdio navlastitu sposobnost za izvrsnost (u rasponu od međunarodne trgovine do kulture ili znanstvenih istraživanja). Reći da su takvi stavovi jedna vrsta priručnih ideologija, potrebnih za razvojnu mobilizaciju i optimizam, i nije posve netočno. No, važnije je da one strukturiraju tipsku sklonost srednjeg (i malog) grada radikalizaciji simbolične razlike grad/negrad. Razlika se radikalizira nerijetko unatoč svakodnevnoj zbilji, a nužno protiv nje. Zato komunalna javnost srednjeg grada prirodno teži razviti i učvrstiti apodiktične označitelje gradskog identiteta koji ne dopuštaju nikakvu sumnju ni u urbano podrijetlo, ni u urbanu kakvoću gradske sadašnjice. Premda je, povijesno promatrano, autor skicirana ponašanja rentijerski patricijat sredozemnih gradova, netočno je pretpostaviti da je ono na djelu samo u srednjim hrvatskim gradovima na obali. Naprotiv, na djelu je u svakom, strukturno dovršenom, srednjem gradu. Obično se, pritom, primjenjuju dvije argumentacijske sheme: grad/spomenik i grad/vrt. Identifikacija grada sa spomenikom potvrđuje grad u njegovoj povijesnoj ekskluzivnosti. Identifikacija

grada s (uređenim) vrtom potvrđuje grad u njegovoj uljudbenoj ekskluzivnosti. Obje su projicirano nijekanje mogućnosti da srednji grad propadne u ne/grad (barbarizacija, ruralizacija, itd.).

Na temelju iznesenoga vidi se da je središnja intencija komunalne javnosti u hrvatskim srednjim gradovima steći i učvrstiti na simboličnoj razini specifične parametropolske ovlasti srednjeg grada. U zbiljskoj nacionalnoj urbanoj mreži metropolska su prava, poznato je, posredovana brojnim sistemskim okolnostima. Budući da je srednji grad hijerarhijski nisko, on i ne može ozbiljno konkurirati u natjecanju za dalekosežnu prerazdiobu tih prava. Zato se, nerijetko, rituali izvrsnosti premještaju u one djelatnosti koje nisu monopolno nadzirane u urbanoj hijerarhiji. Izvana promatrano, teško je zaniijekati dojam da su posrijedi nadoknade. Ali strukturna zadaća odabranih djelatnosti puno je važnija za procjenu njihove primjerenosti.

LABILNI GOSPODARSKI AKTERI

Za precizan portret gospodarskih aktera u srednjim hrvatskim gradovima korisno je uzeti u obzir dvije činjenice koje se, nerijetko, podcjenjuju.

(a) Po funkcionalnim (u sociologijskom smislu riječi) i konstrukcijskim obilježjima gospodarski su akteri srednjih hrvatskih gradova “dvostruko kodirani”. Oni su institucije/poduzeća. Predložena apozicija može se, nekritično, svezati s položajem gospodarskih aktera u modelu druge (socijalističke) hrvatske modernizacije. Tim modelom poduzeće je bilo određeno složenicom: radna organizacija. No dvojnomo apozicijom ne želi se osnažiti taj arheologijski lik. Njome se samo želi podsjetiti da u srednjim gradovima gospodarski akter, osim što ima ekskluzivne obveze u sociogenezi srednjeg grada (oblikovanju gospodarstva i socijalnih skupina u gospodarstvo uključenih), ima obveze i u njegovoj kozmogenezi (stabilnost, identitet, tradicija, životni stil grada, itd.). Drukčije rečeno, s propašću takve tvorevine u srednjem gradu ne nestaje samo poduzeće (gospodarski akter) nego i jedan srednjogradski svijet koji se oko njega, i u kojemu se ono, samooblikuje. Za razliku od poduzeća (koje je zamjenjivo), svijet oko i u koji je poduzeće uronjeno nije zamjenjiv. Ta činjenica, predvidljivo, ograničuje raspon i područje dopustivih poduzetničkih rizika srednjogradskih poduzeća.

(b) Najveći broj gospodarskih aktera u srednjim hrvatskim gradovima je, po dimenzijama, mali. M. Vresk (Vresk i suradnici, 1955.) podsjeća da je, po podacima popisa stanovništva 1991. godine, u Hrvatskoj 13 gradova s 20 000 i

više zaposlenih, a 19 gradova s 10 000 i više zaposlenih. Na istu činjenicu ukazuje i podatak da je iste popisne godine u Zagrebu i u tri makroregionalna središta (Rijeka, Split, Osijek) bilo zaposleno 40,1 posto od ukupnog broja zaposlenih u Hrvatskoj. Ostalih 59,9 posto bilo je zaposleno u promatrana 54 srednja grada i u ostalih nekoliko stotina gradskih i mješovitih naselja.

Akteri primarnog sektora. Njih na popisu dominirajućih gospodarskih aktera srednjih gradova nema. Tijekom druge hrvatske (socijalističke) modernizacije privlačnost poslova u primarnom sektoru reducirana je na privlačnost poslova koji se rade iz nužde ili s jedne vrsti socijalne kazne. Budući da je gubitak privlačnosti bio modelski, a ne lokacijski izazvan proces, on je pogodio i srednje gradove. U devedesete, “tranzicijske”, godine takvi su poslovi ušli s već ireverzibilnim gubitkom socijalne poželjnosti. Ipak, približno 7 posto stanovništva srednjih gradova još sudjeluje u njima. Podatak postaje čitljiv smjesti li se u popisnu godinu (1991.). Tada je poljodjelstvo još bilo u organizacijskom shematizmu “pikova” (poljoprivrednih kombinata); u srednjim, navlastito manjim srednjim, gradovima radile su njihove uprave i pomoćne službe.

Ipak, gotovo s fantastikom graniči činjenica da u hrvatskoj urbanoj mreži nema većeg srednjeg grada koji bi se razložno mogao identificirati atributom “agrarni grad”.

Akteri sekundarnog sektora. U razdoblju druge hrvatske modernizacije (od završetka Drugog svjetskog rata do “tranzicijskog” razdoblja devedesetih godina) industrijski je sektor središnji sektor gospodarstva. Razlog nije njegova gospodarska uspješnost ili statistička veličina. Razlog leži u ciljevima modela druge modernizacije. Po konstrukcijskim pravilima modela, industrijski je sektor organizator i jamac meta-ekonomskog procesa oblikovanja glavne legitimacijske skupine poretka: industrijskog radništva (Rogić, 1994.). To znači da je njegova sistemska efikasnost (veličina, masovnost, tehnički simbolizam, itd.) bila važnija od njegove gospodarske efikasnosti. Budući da je temeljni cilj poretka osposobiti industrijsko radništvo za ulogu glavne/jedine “državotvorne” skupine, potpuno je dosljedno što je program industrijalizacije centriran u velike gradove (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek) i u veće srednje gradove (Slavonski Brod, Zadar, Pula, Šibenik, Varaždin, Vukovar, Vinkovci, Čakovec, Županja, Sisak). Pod tlakom industrijskih aktera i sektora spomenuti se gradovi mijenjaju na više načina: (i) teritorijalno se šire; (ii) povećava se broj stalnih i povremenih stanovnika; (iii) zavičajno samorazumijevanje gradskog identiteta povlači se u korist identiteta kao tehničke (infrastrukturne) cjeline; (iv) polarizira se

unutarnji gradski sklop uzduž shizofrene pukotine koja dijeli tradicionalni ("stari") grad od industrijskog područja i stambenih novotvorina; (v) gradska svakidašnjica postaje ekologijski konfliktnim životnim područjem.

No ista činjenica, da je industrijalizacija bila figurom "modernizacije odozgo", pogodovala je da se nove tehničke aspiracije odlučnije odvoje od horizonta oblikovanja i samoizgradnje gradskog identiteta ukorijenjenog u zavičajnoj komunalnoj javnosti srednjih gradova. Budući da, makar samo načelno, isti smjer aspiracija podupire cjelina modela, u nekoliko je srednjih gradova stvoren sretan savez između industrijskih aktera srednjih gradova i nositelja sistemskih ovlasti. Na toj su podlozi osamostaljena nekoliko nacionalna središta industrijske izvrsnosti (primjerice, Koprivnica, Varaždin, Slavonski Brod, Pula, Zadar, Čakovec, Vukovar). Postignuti uspjesi, zahvaljujući radu komunalne javnosti, uvršteni su potom i u povlaštene označitelje gradskog identiteta. Generalnim simboličnim shemama: grad/vrt i grad/spomenik dodaje se i treća: grad/(moderna) tvornica. Njome se treba potaknuti tehnička ekskluzivnost srednjeg grada. Ona u spomenutim gradovima, dakle, uspješno njeguje ukupno razvojno samopouzdanje. Ali i jača strukturne prijepore između industrijske i građanske integracije grada. U granicama modela druge modernizacije prijepori se i nisu mogli riješiti. U tranzicijskom razdoblju pak poduzetnička naiva i špekulantske dosjetke gotovo su ideju o poduzeću/razvojnom dobru u srednjim gradovima bacile na koljena. A time i zamisao o gradu kao razvojnom sudioniku.

Spomenutoj skupini srednjih gradova stoji nasuprot druga, nimalo manja, skupina gradova u kojima je industrijalizacija ostala sinonim za urbanu demoralizaciju i (barem) ekologijsku dezintegraciju. Zacijelo su idealnotipični primjeri ove vrste Sisak, Šibenik, Karlovac, djelomično Zadar. Pogleda li se temeljitije razvojna osnovica industrijalizacije u tim gradovima, uočava se da su ovlasti industrijskih aktera u njima bile, na određen način, izvanredne. Tipični označitelj (i institucionalni jamac) proširenja ovlasti je drugojugoslavenska vojska. To je posebno vidljivo kad se analiziraju predlošci teritorijalne organizacije tih gradova. Gotovo nema u razvojnom pogledu važnog mjesta u tim gradovima koje ona ne nadziru.

Izvanredne ovlasti predvidljivo su oblikovale i empirijsku industrijalizaciju kao izvanredno stanje. Izvanredno po: (i) nelegitimnim pravima industrijskih aktera; (ii) zamahu tehničkih aspiracija i ciljeva; (iii) po stupnju mobilizacije i transfera stanovništva iz negrada u grad; (iv) po stupnju političkog i upravnog nasilja kojim se proces osi-

guravao. Tim polaznim okolnostima treba pridružiti i činjenicu da je tehnički obzor druge modernizacije paleoindustrijski; njegovo je glavno obilježje, osim tehničke zastarjelosti, i socijalna i ekologijska neobzirnost. Uključena u industrijalizaciju na podlozi izvanrednog stanja, kao njezin najdublji sadržaj, ona je u kolektivnom iskustvu komunalnih javnosti tih gradova učvrstila ocjenu da se industrijalizacijom ne mogu oblikovati nikakvi novi likovi gradske izvrsnosti. Nego, naprotiv, likovi modernizacijskog kaosa. Za razliku od većih gradova (Rijeka, Split) koji su uspješni nemali dio skiciranog industrijskog udara preusmjeriti u gradsko susjedstvo (Rijeka prema Kostreni i Bakru; Split prema Kaštelima), u mnogim je srednjim hrvatskim gradovima izvanredno stanje ostalo u granicama koje se bolje poklapaju s granicama grada. Zato se u takvim primjerima srednji grad potvrdio na paradoksalan način: kao primjer u koji treba uložiti izvrsnu pamet i kapital da bi se uspješno reurbanizirao.

Akteri tercijarnog sektora. Glavne gospodarske grane u kojima nastaju jači sudionici u srednjim hrvatskim gradovima su turizam i promet.

U skupini srednjih gradova izravno ovisnih o akterima turističkog podrijetla svakako su najpoznatiji Dubrovnik, Poreč, Rovinj, Makarska, Opatija, Umag. Turističke su prakse i djelatnosti srednje hrvatske gradove uspješno potvrdile na nekoliko načina. (i) Učvrstile su gospodarsko povjerenje u djelatnosti koje nisu neposredno izvedene iz industrijskog sektora. (ii) Omogućile su argumentirano vrednovanje graditeljske i prirodne baštine kao socijalne atrakcije i razvojnog dobra. (iii) Olakšale su obnovu zavičajnih motiva i ohrabrine povjerenje u lokalne identitete kao u prirodna uporišta razvojne akceleracije. (iv) Olakšale su ulaganja u komunalni sklop kao u razvojno dobro. (v) Ohrabrine su rekonstrukciju gradskih/ građanskih životnih stilova kao "normalnih" i poželjnih predložaka svakidašnjeg ponašanja. (vi) Omogućile su učvršćivanje obiteljskog poduzetništva kao posebnog oblika gospodarskog ponašanja, paralelnog industrijskom. Kraće: ohrabrine su predodžbe o razvitku kao o ovlaštenoj skrbi i rentiranju zavičajnih dobara. U mreži društvenih odnosa utemeljenih u paleoindustrijskom modelu modernizacije želja je samo reduciran impuls tipizirane žudnje; time je određen i međaš dopuštene individualizacije. Zato ni turistička imaginacija srednjih hrvatskih gradova ne može ponuditi puno više od ugone u prirodi (more, zrak, pejzaž) i, po sjećanju režirane, zavičajne gostoljubivosti. No režija je nužno nalagala rekonstrukciju slike identiteta i novih mjerila izvrsnosti, pa makar samo za prigodnu sezonsku ugodu turističkih po-

trošača. Zahvaljujući tomu, množina srednjih gradova razabrala je u turističkim poslovima i praksama pragmatičnu priliku da strukturne fantazme o gradu/spomeniku i gradu/vrtu pretvore u zaradom argumentirane činjenice. U ovakvu kontekstu srednji grad/ turistički centar teži praktično funkcionirati kao teatralizirani ulomak globalnog zavičaja (Dubrovnik, primjerice).

Prometne djelatnosti prema izazvanim učincima u srednjim hrvatskim gradovima ne mogu se mjeriti s turističkim. U osnovi, one na srednje hrvatske gradove djeluju na tri različita načina.

Prvi se način može opisati složenicom: redovito rentiranje položajnih prednosti u određenom tipu prometne mreže. Uporaba tih prednosti uglavnom je ograničena tradicionalnom sporošću kojom hrvatska država konstruira svoju infrastrukturnu osnovicu, osobito nacionalnu prometnu mrežu (primjerice, Ogulin, Vinkovci, Vukovar, Knin, Karlovac). Ta ovisnost je, ujedno, i glavni izvor slabljenja autonomnih subregionalnih inicijativa kojima je cilj poboljšanje područnih prometnih veza između srednjih gradova i njihova gravitacijskog područja.

Glavno obilježje drugoga načina djelovanja je aktivno poduzetničko ponašanje pojedinih skupina iz srednjih gradova. Na toj podlozi nastaju manje ili više uspješne prijevozničke tvrtke. Po pravilu, svaki veći srednji grad te gospodarski uspješniji srednji gradovi teže organizirati i razviti transportna poduzeća koja su posebno odgovorna za područni prijevoz. Tim okvirom nisu, dakako, određeni svi glavni ciljevi takvih prijevoznika. Ali njihova specifična veza sa srednjim gradom izvodi se, uglavnom, iz te obveze.

Treći način djelovanja prometnih djelatnosti na srednji grad je specifičan. Posrijedi su primjeri strategijskog premještanja pojedinih hrvatskih srednjih gradova u rang važnih prometnih središta u prometnim planovima specifična podrijetla. Idealnotipični primjer naznačena premještanja je grad/ luka Ploče. Iako je u razdiobi srednjih hrvatskih gradova uvršten u male gradove (koji se mogu shvatiti kao "pričuvna" skupina), grad/luka Ploče, po ulozi u prometnoj strategiji susjedne Bosne i Hercegovine, opravdano konkurira za položaj (budućeg) srednjeg grada.

Akteri kvartarnog sektora. Na popisu srednjih hrvatskih gradova nema gradova koji bi imali čvrst položaj nacionalnih središta izvrsnosti u kojoj kvartarnoj djelatnosti. Fakulteti i visoka učilišta u Zadru, Puli, Dubrovniku, Varaždinu, Sisku, Slavonskom Brodu, Karlovcu, Gospiću privlačni su, uglavnom, u regionalnim okvirima. Oni bolje učvršćuju već oblikovan gradski identitet nego što podupi-

ru njegovu transformaciju u nacionalno/internacionalno središte izvrsnosti. Sličan je i položaj zdravstva ili bankarstva. Od naznačenog pravila djelomične su iznimke kulturni akteri. Primjeri i aspiracija ostvarenih praksa u Dubrovniku, Varaždinu, Zadru, Puli pokazuju da se u većim srednjim gradovima mogu oblikovati i autori i organizatori kulturnih praksa kao osamostaljenih putanja izvrsnosti. Moguće veze s djelatnostima koje vlastitu tržišnu efikasnost ne mogu razvijati bez suradnje s onima iz kvartarnog sektora dodatno bi učvrstile njihove aspiracije. Isti primjeri pokazuju, dalje, da se putanje izvrsnosti ne mogu učvrstiti bez nedvosmislene nacionalne potpore na više praktičnih sistemskih razina, u rasponu od pravne i ekonomske do izobrazbene.

Posebno pitanje o razvitku kvartarnih djelatnosti izazivlje skupina srednjih gradova koji u hrvatskom kolektivnom pamćenju imaju mjesto ili povijesnih metropola ili gradova/ simbola. (Primjerice, Knin, Dubrovnik, Vukovar, Đakovo, Varaždin, Trogir.) Koliko je vidljivo, nema jasnih nacionalnih pokušaja da se u spomenutim, ili srodnim, hrvatskim gradovima dugoročno sustavno podupire jedna vrst kvartarne specijalizacije (sveučilišni grad, financijsko središte, lječilišno središte, itd.) u kontekstu koje bi se olakšale i primjerene praktične interpretacije njihove simbolične uloge.

TRI LIKA DRŽAVNE NAZOČNOSTI

Prvi lik državne nazočnosti pokazuje se, naznačeno je i u prijašnjem ulomku, u procesu prijenosa općih integracijskih ciljeva nacionalne države u infrastrukturnu zbilju (osobito u prometnu i energijsku mrežu). Hrvatska je nacionalna integracija, poznato je, u tom pogledu vrlo spora. Drukčije rečeno, projektirana građanska zajednica u Hrvatskoj samo je u ograničenu opsegu i zbiljska "infrastrukturna zajednica". Ta okolnost izravno pogađa sve skupine gradova u hrvatskoj urbanoj mreži, otežavajući primjerenu i pravodobnu teritorijalnu prerazdiobu ljudi, dobara i perspektive, a, na taj način, i racionalno uvjerljive programe gradskog razvitka. Zbog, dakle, infrastrukturne inferiornosti srednji gradovi su, već i prije nego što je otpočelo ikakvo razvojno natjecanje za pojedine vrste ciljeva, u uvjerljivu razvojnu manjku. Najmanje je netočno reći da je taj manjak proporcionalan sporosti kojom se nacionalna država konstituira kao infrastrukturna zajednica.

Drugi lik državne nazočnosti očituje se u rangu koji državne institucije, smještene u srednjim gradovima, imaju u državnom shematizmu. U tradiciji je hrvatske urbaniza-

cije da je utjecaj institucije/ranga na urbanu preobrazbu velik. U razdoblju druge (socijalističke) modernizacije, u kojoj su glavni akteri, u osnovi, likovi središnje vlasti, ta je činjenica još jasnija. Sve mjerodavne analize tadašnje prakse pokazuju da je mreža državnih središta (općina, kotara, zajednica općina) istodobno i mreža središta industrijalizacije/urbanizacije. Izvan te mreže ozbiljnije urbane preobrazbe jedva i ima.

“Državna” povijest većine srednjih hrvatskih gradova je povijest središta općina. Samo je manji broj bio i središtem zajednica općina, ondašnjih upravnih regija (Gospić, Slavonski Brod, Varaždin, Bjelovar). No ta činjenica nije izazvala i homogene posljedice. Primjerice, Gospić je, unatoč položaju regionalnog središta, ostao gradom bez razvojne perspektive. Slično je i u Bjelovaru. Zato je najmanje netočno ustvrditi da rang grada u državnom shematizmu može postati “push-čimbenikom” u gradskom razvitku samo ako je gradski funkcionalni sklop dostatno kompleksan pa tu činjenicu može upotrijebiti kao razvojno sredstvo.

U “tranzicijskom” razdoblju (devedesetih godina), normativno promatrano, dobiti od rentiranja ranga grada u državnoj hijerarhiji trebale bi biti manje. No, to se nije dogodilo. Razloga su dva; prvi je ratom “monumentalizirana” država s brojnim nepotrebnim sektorskim centralizacijama ovlasti; drugi je socijalna nesigurnost zaposlenog stanovništva izazvana privatizacijskim pothvatima bez nadzora; ugroženo stanovništvo, predvidljivo, teži proširenju “zaštitne” uloge države u različitim područjima iz kojih bi se ona, normativno promatrano, trebala povući. Tomu treba dodati činjenicu da je sektor zaposlenosti pod izravnim državnim nadzorom (javni sektor) ujedno i najsigurniji.

No, neovisno o tome koliko će skicirani konstrukcijski paradoks trajati, srednji hrvatski gradovi ni u novoj teritorijalnoj shemi (županijskoj) nemaju mnogo baštinika visokih rangova. Županijska su središta Sisak, Karlovac, Varaždin, Koprivnica, Bjelovar, Gospić, Virovitica, Požega, Slavonski Brod, Šibenik, Vukovar, Dubrovnik, Čakovec, Krapina. Ostali su, jednostavno, gradovi. Upozoriti je da nazočnost županijskih središta u srednjim hrvatskim gradovima pogoduje, ako ništa drugo, legitimiranju novih razvojnih aspiracija i inicijativa. U tom je pogledu županijska razdioba Hrvatske poticajnija od razdiobe po zajednicama općina iz socijalističkog razdoblja. Ali, “monumentalizirane” državne ovlasti, koje ostavljaju malo mjesta autonomnom djelovanju grada kao razvojnog aktera, uvjerljivo potiru eventualne dobiti od te činjenice. Monumentaliza-

cija se posebno restriktivno pokazuje u velikim, velikim srednjim, i srednjim srednjim gradovima.

Treći lik državne nazočnosti vidljiv je u regionalnoj politici (poticanja) razvitka. Regionalna politika ima dva glavna uporišta. Prvo je potreba da se optimizira uporaba razvojnih dobara (resursa) na pojedinom području te da se, na taj način, akcelerira i ukupna razvojna preobrazba na području. Drugo je potreba da se zaštite područja, skupine ili dobra koja ugrožavaju interesi posredovani isključivo tržišnom racionalnošću. Te dvije potrebe mogu biti ravnopravne; ali u nemalom broju primjera konkretnih regionalnih politika, s pomoću skupina posebnih ciljeva, njihov se odnos uređuje hijerarhijski. U množini takvih modela srednji (i mali) gradovi preuzimlju ulogu ovlaštenih središta. No, bitno je uočiti da ona (uloga) nije srednjem gradu strukturno zajamčena. Ona je, jednostavno, označnicom zadanog razdoblja sa specifičnim razvojnim ciljevima.

U novijoj povijesti hrvatske urbanizacije vidljivo je da regionalna politika s izrazito poticajnim ciljevima nije bila često rabljena. Naprotiv, model pomoći “nerazvijenim krajevima”, nastao u razdoblju druge (socijalističke) modernizacije, i model pomoći “područjima od posebne državne skrbi”, razvijen devedesetih godina, pokazuju da se češće rabi regionalna politika sa zaštitnim namjerama. Dosađanje iskustvo, stečeno analizom politike potpore “nerazvijenim krajevima”, poučava da se ona lako transformirala u svoju suprotnost. Jer nije bilo strukturnog reza između pomoći subjektima razvitka i općenitog rentiranja bijede (na temelju posebnih političkih ovlasti). Budući da je pretežno posljednje, na “nerazvijenim područjima” oblikovale su se prave lupeške niše ovisničke modernizacije. One su bile i prirodnom socijalnom osnovicom dezintegracijskih politika početka devedesetih godina. Primjer urbane reprodukcije Knina u tom je pogledu i više nego poučan.

RAZRIJEĐENE ELITE

U tradiciji sociološke analize najčešće se razlikuju tri elitna lika: profesionalni, upravljački (politički) i društveni. Nije nekorisno osloniti se na to razlikovanje i u odmjeri njihove uloge u srednjim hrvatskim gradovima.

U samooblikovanju profesionalne elite posebno su važne dvije okolnosti: izgrađenost profesije i profesionalnog područja te mjesto profesionalnog područja u akceleraciji društvenog razvitka i, općenito, procesa modernizacije. Koliko je profesija izgrađenija, a uloga profesionalnog područja u akceleraciji razvitka važnija, toliko je vjerojatni-

je da će pojedina profesionalna skupina učvrstiti navlastiti položaj profesionalne elite. Budući da se ona legitimira racionalnim autoritetom, samorazumljivo je da širi utjecaj i na druge društvene (modernizacijske) prakse. Na taj se način posredno stvara mreža neformalnih upravljačkih ovlasti. Ta mreža nije sukladna formalnom shematizmu razdiobe upravljačkih ovlasti. Ali, izvedena iz rentiranja društvene racionalnosti (pa ma što ona u sadržajnom pogledu obuhvaćala), ona se legitimira potrebom za izvrsnošću ili kojim drugim, srodnim, pozivom na samousavršavanje društva i njegovih sudionika. Stave li se privremeno u zgradu zapreke koje proizvodi institucionalni shematizam poretka, učvršćivanju javnog autoriteta profesionalnih elita u srednjim hrvatskim gradovima, ponajprije, oponiraju dvije činjenice koje su unutarnji sadržaj tih gradova.

Prvo, u srednjim gradovima kakvi su u Hrvatskoj profesionalne su skupine, po pravilu, razrijeđene; posebice one koje obavljaju posebne ekspertne poslove i za čije je oblikovanje potrebna duža vježba i učenje. Drugo, institucionalni sklopovi koji prirodno koncentriraju ili oblikuju takve skupine u srednjim su hrvatskim gradovima i malobrojni i nerazvijeni. Iskustvo upozoruje da među njima treba izdvojiti fakultete, visoke škole, industrijska poduzeća i razvojne zavode. No, profesionalni i istraživački autoritet tih ustanova u hrvatskom društvu, osim nekoliko iznimaka, nije odveć velik. One su, dakle, više intencionalno nego empirijski, središta srednjogradske izvrsnosti. Tome pridonosi i činjenica da nema domišljenije nacionalne politike razvitka ni teritorijalne mreže ni funkcionalnih sposobnosti tih ustanova.

Koliko je, pak, industrijski sektor važan u genezi srednjih hrvatskih gradova, naznačeno je u prijašnjem ulomku. Ali upozoreno je da zbog strukturnih obilježja druge (socijalističke) modernizacije industrijska radna organizacija/poduzeće nije bila i središtem industrijske izvrsnosti, izravno ovisnim o kakvoći profesionalnih elita. Unatoč tomu, u desetak se srednjih gradova odvojilo nekoliko industrijskih poduzeća koja imaju u sebi i takvu mogućnost (primjerice "Podravka" iz Koprivnice, "Varteks" iz Varaždina, "Uljanik" iz Pule, "Bagat" iz Zadra, itd.). Iz razvojne perspektive promatrano, najvažnije dobro u spomenutim primjerima je mogućnost da postanu specifični generatori gradske izvrsnosti. No, nije vidljivo kako je to dobro zaštićeno u (novim) privatizacijskim dosjetkama. Naprotiv.

Po pravilu, model reprodukcije upravljačkih (političkih) elita u srednjim hrvatskim gradovima samo je fraktal nacionalnog modela. U socijalističkom razdoblju model se, uglavnom, temelji na mehaničkoj lojalnosti općim fan-

tazmima poretka te na praktičnom isključivanju “unutar-njih neprijatelja” među kojima je, poznato je, “hrvatski nacionalizam” prvorazredni. Mehanička lojalnost i upravljanje shvaćeno kao beskonačno produžen građanski rat svakako nije najbolja baština za lokalnu budućnost. Zato upravljačke skupine u potrazi za lokalnom legitimacijom djelomično potiču, a djelomično se prilagođuju, množini “paralelnih” kruhoboračkih, a mjestimično i razvojnih, inicijativa. Razlog leži u činjenici da je spoj utopijske i građanskoratne legitimacije dostatan za reprodukciju sistemskog položaja upravljačkog sloja apstraktno (jer oslobađa od neposrednih lokalnih obveza). No, isti spoj, zbog manjka lokalne jasnoće, takve upravljače u srednjim hrvatskim gradovima uspješno ne legitimira. Naprotiv, dovodi ih u opasnost da podlegnu jednoj vrsti “sive” teatralizacije u kojoj su samo predmetom podsmijeha. Već i zbog toga oni moraju potražiti suradnike i partnere iz svijeta spomenutih “paralelnih” inicijativa, kako bi se, makar i direktivno, konstituiranoj komunalnoj javnosti predstavili kao upravljači odgovorni za lokalni razvitak. Legitimacijske dosjetke samoupravljanja u tom su im pogledu i više nego korisne.

Budući da nemaju moći za dosljednu lokalnu dekonstrukciju strukturnog povjerenja koji poredak ima u paleoindustriju, politički upravljači srednjih hrvatskih gradova, preuzevši lokalne obveze, nastoje, makar nerijetko i posve karikaturalno, osnažiti identitetske tragove u praksama srednjih gradova kao jednu vrstu posredne polemike s paleoindustrijskim ograničenjima. Mnogi među njima razvili su, pače, i prave saveze s komunalnom javnošću, olakšavajući tako, makar samo u nišama, razradu predodžaba o (mogućoj) lokalnoj izvrsnosti. Današnje bilance pokazuju da rezultati nisu očaravajući. Posebno ne u onim srednjim gradovima koje je poredak bio izravnije podredio praktičnim ciljevima drugo-jugoslavenske vojske. Ipak, u kolektivnom pamćenju srednjih građana ostali su zabilježeni brojni primjeri aspiracija na izvrsnost u sportu, komunalnom graditeljstvu, a kadšto i u poslovima dugoročno važnim za srednje gradsko samopouzdanje, kakvi su procesna industrija, kultura, naobrazba, zdravstvo i srodne. No, na toj podlozi nije se oblikovala upravljačka elita sposobna upravljati srednjim gradom s “protestantskom” dosljednošću. Razvila se, naprotiv, skupina iznimno osposobljena za - intrige. U tranzicijskom razdoblju to je njezino obilježje posve zasjenilo druga.

Imaju li se na umu intencije socijalističkog poretka, temeljni sloj u društvenoj eliti su industrijski radnici. No, odmjere li se činjenice u sjeni poretka, stvarni je središnji sloj društvene elite onaj srednji. Po podrijetlu, on nije ho-

mogen. U njemu je nekoliko podskupina kao što su profesionalci s visokom naobrazbom, inteligentni lokalni obrtnici i veleobrnici, upravljačke skupine u radnim organizacijama i državnim službama te, po pravilu, pripadnici drugog naraštaja političkih upravljača koji su, u međuvremenu, stekli potrebne atribute za građansku legitimaciju (naobrazbu, novac, sinekure, profesionalne šanse, itd.); njima nije glavni cilj biti političar nego, rentirajući političke dobiti svojih predaka, živjeti kao jedna vrsta (zaštićenog) građanskog simulacruma (pričina). Taj identitetski prijelaz, poznato je, s manje se tegoba obavlja u većim gradskim središtima u kojima legitimacija baštinika nije toliko potrebna koliko legitimacija čovjeka perspektive. S manje tegoba zbog toga što u kolektivnom pamćenju srednjeg grada nije nestala identifikacijska shema kojoj je okosnica obitelj. U takvoj je shemi nemali broj identitetskih obilježja jednostavno zadan. (Identifikacija upitom: Čiji si ti?) Ona zato s lakoćom prenosi i neželjena obilježja s predaka na potomke, neovisno o tome jesu li potomci ta obilježja doista i zaslužili. Zato je uvjerljivo premještanje drugog naraštaja potomaka socijalističkih upravljača u zbilju građanskog simulacruma u srednjim gradovima izrazito otežano, jer se onima koji su “prešli” u srednjem gradu jednostavno ne vjeruje. Oni su, jednostavno, “ćaćini sinovi”.

Već i zbog takva ograničenja društvene elite srednjih gradova oblikuju se pod izravnim utjecajem općih mjerila (srednjo)građanske uljudbe. No, manjak upravljačke i razvojne kompetencije u cjelini ponajveći dio te elite fiksira u nekoj vrsti protomodernizacijskog manirizma u kojem se s jasnoćom ističu klasične vrline (poštenje, radišnost, itd.), ali gdje su predodžbe o gradskoj perspektivi zarobljene, uglavnom, prostodušnim slikama obrtničkog uspjeha. I još prostodušnijom potrebom da se – “čuje za naš grad”. Pa ma što to značilo. Tranzicijsko je razdoblje skicirano obilježje reflektiralo s, treba reći, nezasluženom okrutnošću.

(Z)DVOJNI GRAĐANIN

U dnevnoj proizvodnji hrvatskih srednjih gradova sudjeluje nekoliko, makar po adresi i socijalnoj samoodređenosti, raznorodnih skupina. Idealnotipično promatrano, moguće je razlikovati četiri osnovne.

U prvoj su elite srednjeg grada (profesionalne, političke, društvene). Neovisno o međusobnim razlikama u pogledu na glavne ciljeve i predodžbe o životnom uspjehu (kompetencija, moć, bogatstvo), one dijele i jedno zajedničko obilježje: neposredno su uključene u procese kojima

je krajnja svrha potvrda i pojačavanje autonomne gradske zbiljnosti. One su, dakle, bilo tvorci, bilo glavni javni korisnici predodžbe o gradu kao posebnoj zbiljnosti, s posebnim ciljevima. Kolike su pak njihove sposobnosti, vidjelo se u prijašnjem ulomku.

U drugoj su skupini (malobrojni) tradicionalni nositelji i čuvari gradskog pamćenja i gradskog načina života. Premda nije teško dokazati da “način života u našem gradu” nije posebno originalna tvorba ni u kojem hrvatskom srednjem gradu, netočno bi bilo zaključiti da je posrijedi statusno prenemaganje zavičajnih građanskih skupina. Njihovim porukama i navikama vrijednost životne razlike daje činjenica da su one neodvojivo svezane s mjestom koje je, znamo, neprenosivo. Zbog toga gradski rituali, identifikacijske fešte, gradski običaji, tradicionalne obitelji i prezimena, i srodni sadržaji, ma koliko, apstraktno promatrani, bili međusobno slični, zadobivaju specifičnu komunikacijsku (dramsku) vrijednost jer se događaju jednom mjestu i skupini koja je, budući da je tamo simbolično ukorijenjena, i sama dio tog mjesta. I ta je skupina, s obzirom na svoju genezu, izravno ovisna o gradu kao autonomnoj zbiljnosti. Spretniji članovi te skupine mogu se, dakako, naći u ulozu korisnika dobara u gradskoj okolici (zemlja, ladanjska kuća, usluge uz prometnice, itd.). Ali njihova životna samo-identifikacija strukturno proizlazi iz pripadnosti gradu kao navlastitoj zavičajnoj zbiljnosti. Zato je, nerijetko, njihova potreba za razlikom zavičajni građanin/ nezavičajni došljak na rubu rasističke nostalgije.

U trećoj su skupini industrijski (ili tercijarni) doseljenici, prispijeli u srednje hrvatske gradove na valovima utopijskih obećanja druge hrvatske (socijalističke) modernizacije. Njihova je veza s gradom pragmatična; to znači da su oni, najprije, članovi radnog kontingenta, a samo slučajno i članovi grada, s njim zavičajno identificirani. Bez obvezujućih gradskih životnih navika u vlastitoj povijesti, oni se prema gradu odnose kao prema “ničijem” dobru koje treba upotrijebiti što efikasnije za bijeg iz siromaštva ili iz zavičajne nigdine koja množinu njih opsesivno opominje kao jedna vrsta apokaliptičnog životnog suda na kojem se na kraju definitivno određuje bilanca uspješnih i neuspješnih. Oskudna paleoindustrijska i paleotercijarna ponuda životnih mogućnosti samo ih nakratko može zadržati u uvjerenju da u ponuđenim okvirima treba iscrpiti vlastite sposobnosti. Zato se gotovo istodobno okreću i prema obećanjima emigracije u razvijenije inozemstvo i prema obećanjima dvojnog gospodarstva u gradu u kojem žive. Drugo dobro može biti ili zemlja, ili kuća za iznajmljivanje turistima, ili obrt u “fušu”; odbir ovisi o znanju, sklonostima

i tržištu. No, važno je uočiti da drugo gospodarstvo postupno postaje glavnim; a paleoindustrijske i paleotercijarne ponude radnih organizacija svode se na rentirane parcele dodijeljenih prava na nekoliko socijalnih povlastica, kakve su socijalno i zdravstveno osiguranje, stambeni krediti i srodne. Od socijalnih energija ove skupine srednji hrvatski grad neposredno ne dobiva previše. No, već i statističkom brojnošću omogućuju srednjem gradu da prividno racionalno "monumentalizira" svoje glavne aspiracije i ciljeve. Na drugoj strani, pak, njihovi životni stilovi i navike te raspored rentiranih dobara ne olakšavaju gradu učvrstiti potrebne urbane razlike. U socijalističkom razdoblju, kada grad i nema systemske obveze aktivno djelovati na tržištu razvojnih dobara kako bi svojom atraktivnošću privukao važnija, to i nije fatalni manjak. Ali kada, u tranzicijskom razdoblju grad mora tu obvezu prihvatiti, ona postaje fatalnim manjkom. Jednostavno, bez uspostavljenih urbanih razlika koje radikalno određuju njegov identitet, grad, osobito srednji, nema čime konkurirati ni na tržištu rada ni na tržištu novca, a ni na specifičnom tržištu društvenih simpatija. Namjesto toga može ponuditi mnoštvo sitnih heroja "fuša" kojima je, u osnovi, jedini zavičaj - gradska periferija.

U četvrtoj su skupini povremeni članovi srednjogradske svakidašnjice poznati pod rubrikom: dnevni migranti. Njihove su zavičajne adrese u gradskoj okolici. U gradu (privremeno) borave zbog toga što tamo rade ili zbog toga što se tamo školuju i liječe. Vresk (1995.) pokazuje da njihov udio u gradskom stanovništvu srednjih gradova nije zanemarljiv; mijenja se u rasponu 25-30 posto broja stalnih stanovnika. I ova skupina za grad je pretežno zainteresirana pragmatično: kao za radno mjesto i institucionalnu povlasticu. Premda u njoj ima nemali broj onih koji će se preseliti u grad, njihove su glavne aspiracije sažete oko navlastitog cilja: higijenzacije i infrastrukturnog opremanja šire gradske okolice. Na toj je podlozi, nerijetko, nastajao i očiti paradoks u prerasjediobi infrastrukturnih dobara; po shemi tog paradoksa razložno je očekivati bolje i tehničke i komunalne uvjete u mjestima iz kojih potječu moćniji članovi gradskih elita nego li u samom gradu, osobito u starijim dijelovima (primjerice, odnos Dubrovnika i njegove okolice, odnos Šibenika i njegove okolice, odnos Varaždina i njegove okolice, odnos Karlovca i njegove okolice, itd.). Važna posljedica te činjenice je fizičko širenje granica prihvaćena gradskog zavičaja. Negativna je posljedica, međutim, preuzimanje odgovornosti za područja o kojima srednji grad nije bio sposoban skrbiti. Ta je okolnost dodatno otežala potrebnu koncentraciju aspiracija na gradsku izvrsnost.

Premda skicirani portreti glavnih razvojnih aktera srednjih hrvatskih gradova i nisu laskavi, ne bismo prihvatili zaključak da su oni bez sposobnosti za daljnje autonomno oblikovanje gradskog razvitka. Nesumnjivo je da njihova, pretežno rentijerska, prošlost nije posebnom prednošću; iako ona, valja priznati, može biti uporabljivo uporište modela razvitka koji bitno ne mijenja razvojnu ulogu i ciljeve srednjih gradova. Ako ništa drugo, obvezuje određenim oprezom i razvojnom konzervativnošću koja nije bez vrijednosti u prilikama s izrazitim porastom rizičnih razvojnih ponuda kakve su “tranzicijske”.

No, odmijere li se skicirani portreti glavnih srednje-gradskih razvojnih aktera iz perspektive koju zahtijeva i potiče *Strategija prostornog uređenja...* ocjena je predvidljivo stroža. Glavni razlog leži u činjenici da u promijenjenoj ulozi srednjih hrvatskih gradova samo primjeri izvrsnosti pokazuju koliki su njihovi razvojni potencijali. Koliko je vidljivo, primjera izvrsnosti nema dosta za nepatvoreno povjerenje. Ali, već i nedostatna dokumentacija o njima nije činjenica bez indikacijske vrijednosti. Primjerice, nije nam poznata ni jedna uporabljiva analiza koja bi pokazala zašto je “Podravka” postala poduzeće s međunarodnom cijenom. Ili: kako to da su u, primjerice, varaždinskoj gradskoj praksi primjeri izvrsnosti brojniji od onih u sisačkoj ili karlovačkoj. Manjak takvih poredbenih analiza izravno pokazuje da nisu bila obvezatna ni pitanja na koja bi takve (imaginarne) analize trebale odgovoriti. Zato i izneseni portreti imaju orijentacijsku vrijednost. Pouzdani odgovori leže u praksi poredbenih istraživanja.

Na drugoj strani, inventura izvrsnosti u praksama srednjih hrvatskih gradova prirodno nalaže i inventuru izvrsnosti u praksama državnih aktera. Nije prijeporno da je višekratno branjena i isticana “makroekonomska stabilnost” razvojni resurs po sebi. No, iscrpljivanjem rasprave o razvitku pitanjima o makroekonomskoj stabilnosti suspendira se važnije pitanje: s kojim se društvenim akterima ona stvara, učvršćuje i, što je najvažnije, dinamizira i sadržajno razvija. Jedan od odgovora zapisanih u *Strategiji prostornog uređenja...* upućuje na to da u taj sadržaj prirodno treba uvrstiti i drukčiju urbanizaciju; drukčiju po tome što ulogu proizvođača urbane izvrsnosti preuzimlju i srednji gradovi. Očito je da tu obvezu oni ne mogu prihvatiti bez posebne razvojne pripreme i potpore koju mogu primjereno organizirati samo u suradnji s razvojnim akterima s državne razine. Pozornija inventura tradicije izvrsnosti aktera s državne razine značila bi pisanje posebne

rasprave. Ovdje je tek upozoriti da opći uvid u nju, također, posebno ne ohrabruje. Ipak, nismo pripravnici na implikaciju koja upozorava da ta vrst suzdržanosti posredno polemizira s optimizmom *Strategije prostornog uređenja...* Vjerojatno je najmanje netočno razumjeti ciljeve *Strategije...* kao jednu vrst poziva na “novi savez”. A spomenutu suzdržanost kao dodatni argument tom pozivu na korist.

LITERATURA

- Čaldarović, O., 1989., *Društvena dioba prostora*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb.
- Dubrovnik - kontaktno područje stare jezgre, sociologijsko/funkcionalna studija*, skupina autora, 1987., Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb.
- Kompleksno sagledavanje procesa urbanizacije Republike Hrvatske (Urbana i razvojna preobrazba prostora i naselja)*, skupina autora, 1995., Urbanistički institut Hrvatske, Urbing d. o. o. Zagreb.
- Kvaliteta života u općini Slavonski Brod*, skupina autora, 1985., Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb.
- Razvojne aspiracije stručnih skupina na području Ličko-senjske županije*, skupina autora, 1996., IPDI, Zagreb.
- Rogić, I., 1994., Klopke paleoindustrijske zbiljnosti, u *Figure ukročene sreće*, MD/Meandar, Zagreb.
- Rogić, I., Štambuk, M., (ur.) 1998., *Duge sjene periferije, prinosi revitalizaciji hrvatskog ruba*, Institut Pilar, Zagreb.
- Slavonski Brod - problemi revitalizacije stare gradske jezgre i kontaktnog područja*, skupina autora, 1988., Zavod za kulturu Hrvatske, Zagreb.
- Sociologijska studija Kaštelanskog zaljeva*, skupina autora, 1991., Sveučilište u Splitu, Split.
- Sociologijska studija općine Drniš*, skupina autora, 1988., Urbanistički institut Hrvatske, IDIS, Zagreb.
- Sociološka studija općine Knin, skupina autora, 1988.*, Urbanistički institut Hrvatske, IDIS, Zagreb.
- Sociološka studija općine Trogir*, skupina autora, 1989., Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb.
- Sociologijska studija stare gradske jezgre Dubrovnika*, skupina autora, 1986., Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb i Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik.
- Sociologijska studija stare gradske jezgre Karlovca i kontaktnog područja*, skupina autora, 1988., Urbanistički institut Hrvatske i Skupština općine Karlovac.
- Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske, 1997.*, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb.
- Šibenik II - studija socioloških aspekata razvoja*, skupina autora, 1990., Urbanistički institut Hrvatske, Zagreb.
- Vresk, M., Čelent-Hromatko, J., 1995., *Naselja Republike Hrvatske*, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb.